

С.І.Кот

ПАМ'ЯТКОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ П.ТИЧИНИ

Однією з малодосліджених сторінок життя та діяльності видатного українського поета, державного, громадського діяча П.Г.Тичини є його участь в охороні пам'яток історії та культури України. Аналіз ряду матеріалів переконує, що його інтерес до цих проблем був не випадковий. Глибока, постійна зацікавленість питаннями збереження історико-культурної спадщини прослідковується протягом усього життя П.Г.Тичини. Вдалося виявити раніше не опубліковані документи, пов'язані з діяльністю П.Г.Тичини в галузі охорони пам'яток.

Поза всякими сумнівами, перший і значний вплив на формування ставлення П.Г.Тичини до історико-культурної спадщини справило його перебування в Чернігові. У 1900 р. майбутній поет починає співати в хорі Єлецького Успенського монастиря і одночасно вчиться в Чернігівській бурсі, у 1909 — 1913 рр. він навчався в духовній семінарії. Тривале перебування в одному з найдавніших політичних та культурних центрів України, серед вишуканої архітектури чернігівських храмів та монастирів, відомих православних реліквій і святинь не могло не позначитись на його світогляді. Навколишнє середовище було тим постійнодіючим фактором і фоном, що суттєво доповнював суспільну атмосферу. Чернігів у цей час переживав справжнє піднесення краєзнавчого та пам'ятокознавчого руху, осередком якого стала Чернігівська губернська вчена архівна комісія. У різний час в її роботі брали участь такі провідні українські вчені та діячі культури, як Д.І.Багалій, Б.Д.Грінченко, П.М.Добровольський, В.С.Іконніков, В.Л.Модзалевський, О.М.Лазаревський, М.Ф.Сумцов та ін. Одним з найактивніших членів комісії у вересні 1902 — березні 1904 р. був М.М.Коцюбинський, який з нагоди відкриття у Полтаві пам'ятника І.П.Котляревському зазначав: "Присвятивши свою діяльність вивченню місцевої старовини і народних переказів, Чернігівська вчена архівна комісія прийшла до висновку про необ-

© С.І.Кот, 1993

хідність вивчення пам'яток української художньої творчості в їх історичному зв'язку і наступності”¹. Познайомившись з Коцюбинським, П.Г.Тичина підтримував з ним постійний контакт, з 1911 р. разом з молодим В.Елланським (Блакитним), Г.Верьовкою, І.Цитовичем, А.Казкою, О.Соколовським був завідником літературних вечорів у будинку письменника, на які щопонеділка збиралася демократична інтелігенція Чернігова (пізніше Тичина називав ці вечори “суботами”).

Безпосередньо з пам'ятками історії та культури П.Г.Тичина почав працювати після закінчення Київського комерційного інституту, коли протягом 1920 — 1921 рр. завідував кооперативним музеєм ГубДніпросоюзу².

В 1921 р. Павло Григорович разом з іншими діячами української культури брав участь у роботі Всеукраїнського комітету по вшануванню пам'яті М.Д.Леонтовича і був його секретарем. Трагічна загибель видатного композитора глибоко вразила Тичину — за кілька місяців до цього, восени 1920 р. він разом з К.Г.Стеценком гостював у М.Д.Леонтовича під час гастролей в Тульчині хорової капели, яку очолював Стеценко (П.Тичина був другим диригентом). Всеукраїнський комітет спільно з Київським губернським комітетом охорони пам'яток мистецтва і старовини доклали чимало зусиль, щоб зберегти будинок, обстановку, особисті речі та музичні інструменти, що належали композитору³. За їх ініціативою РНК УСРР 19 листопада 1921 р. видає постанову, згідно з якою садиба Леонтовича та його спадщина бралися під державну охорону: “Все музичне майно М.Д.Леонтовича оголошується народним добром УСРР і звільнюється від всяких ревізій та конфіскацій, лишаючись в помешканні і тимчасово в розпорядженні його родини, на яку покладається обов'язок зберігати і охороняти його”. Родині небіжчика була надана одноразова допомога — 3 млн. крб.⁴. Протягом 1922 р. П.Г.Тичина входив до складу музейної комісії музичного товариства ім.М.Д.Леонтовича.

У численних поїздках по Україні, незважаючи на вкрай напружений графік виступів та творчих зустрічей, поет завжди намагався знайти час для ознайомлення з музеями та пам'ятками культури тих місцевостей, де йому доводилось бувати. Зокрема, в листі до майбутньої дружини Л.П.Папарук він писав, що перебуваючи в Полтаві лише добу, встиг відвідати музей колишнього

земства та українського мистецтва і “дещо зосталось з того, що бачив”⁵. Іншим разом, коментуючи переїзд до Харкова, П.Г.Тичина відзначав своє бажання побувати в харківських музеях та Покровському монастирі (“дістав про нього книжку С.Таранушенка”)⁶.

Поет намагався скористатися і тими можливостями, які надавали для ознайомлення з культурними надбаннями його виїзди за кордон у складі делегацій, котрі представляли творчу інтелігенцію України. Зокрема, в 1925 р. Тичина згадує про відвідання Дрезденської картинної галереї, від якої “я дуже багато узяв”. Особливе враження на нього справили картини Корреджо, Рубенса, Рафаеля. А перебуваючи у Франції, Павло Григорович знайомиться зі скарбами Лувра та Сен-Жермена: “У Франції скрізь музеї, галереї, бібліотеки. У С[ен]-Жермені багато пам’яток із доби Людовіка XIV. Найголовніші обдивився я тут за тиждень”⁸.

Славнозвісне “Українське відродження” середини 20-х років характеризувалося і підвищеною активністю діячів української науки та культури, які виступали на захист пам’яток історії та культури. Саме за їх ініціативою та безпосередньою участю ВУЦВК та РНК УСРР постановою від 16 липня 1926 р. затвердили “Положення про пам’ятки культури і природи”, що мало винятково важливе значення для утвердження правових та організаційних засад пам’яткоохоронної роботи в Україні⁹. Відповідно до положення був заснований Український комітет охорони пам’ятників культури (УКОПК), до складу якого увійшли такі відомі діячі культури та вчені, як Д.Яворницький, В.Бузескул, В.Дубровський, О.Гермайзе, М.Бурачек, В.Зуммер, Д.Гордієв, М.Болтенко, О.Федоровський, В.Порай-Кошиць, І.Кулик (голова) та ін.¹⁰ Перший пленум УКОПК відбувся 12 — 15 травня 1929 р. у Харкові в приміщенні будинку літераторів і викликав великий інтерес громадськості. До участі в його роботі було запрошено і П.Г.Тичину. Комітет чимало зробив для врятування багатьох пам’яток української старовини, проте добитися суттєвого поліпшення пам’яткоохоронної справи в Україні йому не вдалося.

Кінець 20-х — 30-ті роки звели нанівець ті невеликі завоювання в галузі охорони пам’яток, які з величезним трудом далися українській інтелігенції. Реорганізація та фактичне припинення роботи органів охорони пам’яток

в центрі та на місцях, згорання краєзнавчого руху, репресії серед музейників та пам'яткознавців доповнювалися масовими кампаніями по нищенню "старого мотлоху", як називали предмети старовини в тогочасній пресі. Та невдовзі ця цілеспрямована політика бумерангом вдарила по її організаторах — в урядових та партійних документах визнається байдуже ставлення місцевих органів влади та населення не лише до свідчень давніх історичних епох, а й до офіційно насаджуваних режимом пам'ятних місць, пов'язаних із встановленням радянської влади, "могил жертв революції" (дуже вдалий тоді вживався термін). До того ж, загроза, а згодом і початок світової війни чітко визначили проблему "патріотичного виховання", що мало спиратися на значно глибші основи, ніж недавні події революції та громадянської війни. З іншого боку, українська інтелігенція, скориставшись деяким послабленням тиску на українську культуру, пов'язаним з появою на вершині політичної піраміди УРСР М.С.Хрущова, знову підняла голос на захист історико-культурних цінностей.

Результатом взаємодії цих факторів стало заснування при РНК України Комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток УРСР (31 серпня 1940 р.). Поряд з такими діячами української культури та науки, як М.П.Бажан, О.О.Богомолець, О.П.Довженко, А.Ю.Кримський, І.В.Моргилевський, П.Й.Панч (голова), М.Н.Петровський, Ю.І.Яковський, М.Г.Бурачек, Г.В.Головко, Ф.Г.Кричевський, П.О.Козицький, Ф.М.Колесса, Л.М.Славін до складу комітету було включено і П.Г.Тичину. Урядовою постановою передбачалось створити відповідні комітети охорони пам'яток при всіх виконавчих комітетах обласних рад депутатів трудящих. Прізвище Тичини знову зустрічається в матеріалах, пов'язаних з роботою комітету охорони та збереження історико-культурних і археологічних пам'яток при виконкомі Київської міськради, який очолював Гнат Юра¹¹. Павло Григорович був серед найбільш активних його членів, про що засвідчує порядок денний одного із засідань комітету, яке відбулося 28 грудня 1940 р.

На превеликий жаль, документів, що дозволяли б повністю відновити роботу обох комітетів, виявити поки що не вдалося. Відомо, що в 1941 р. Республіканський комітет перейшов у відання Наркомату освіти УРСР

(відповідні зміни відбулися і в статусі його обласних та міських структур), що значно знизило його можливості. Війна, розв'язана нацистською Німеччиною, перервала його роботу. У повоєнні роки комітет не відновив свою діяльність¹².

Відомо, що окрім пам'ятника І.П.Котляревському в Полтаві (1903), Україна не одержала в спадщину жодного монумента видатним діячам української культури. І це було не випадковістю, а результатом свідомої державної політики. Досить лише згадати заяву Столицина під час перебування в Києві в 1911 р. з приводу можливості спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченку в місті: "Доки я стою на чолі уряду, встановлення пам'ятника не буде допущене"¹³. Тож одразу після жовтневого перевороту широкі верстви української громадськості наполегливо ставили питання про увічнення пам'яті своїх духовних предтеч. Воно стояло перед Центральною радою, Директорією, гетьманським урядом. Його ставили і перед більшовиками. Поява кожного нового пам'ятника була визначною подією культурного життя. Трохи більше, ніж за десятиліття, в Україні були споруджені пам'ятники Г.С.Сковороді в Лохвиці (1922), Черкасах (1922), Сковородинівці (1939), Т.Г.Шевченку в Ромнах (1918), Каневі (1923, 1929), Полтаві (1926), Харкові (1935), Києві (1938), Л.І.Глібову в Чернігові (1933), Лесі Українці в Києві (1939), М.М.Коцюбинському в Чернігові (1933), М.В.Лисенку в Києві (1939)¹⁴.

Щиро вітав відкриття пам'ятників діячам української культури і П.Г.Тичина. Зокрема, відомі його нариси та виступи з нагоди спорудження монументів Т.Г.Шевченку в Харкові, Києві та Каневі¹⁵.

Ще на початку 1926 р. Нарком освіти України О.Я.Шумський запропонував створити Всеукраїнський громадський комітет для вшанування пам'яті І.Франка, що мав сприяти встановленню пам'ятника письменника у Львові. До його складу пропонувалося включити і П.Г.Тичину. Та комітет так і не було засновано, хоч український уряд в постанові від 18 травня 1926 р. підтримав ідею увічнення пам'яті І.Я.Франка. Знову до цього питання повернулися у зв'язку з підготовкою до відзначення 85-річчя з дня народження письменника. У квітні 1940 р. було створено ювілейний франківський комітет, заступником голови якого став П.Г.Тичина¹⁶. Виступаючи на засіданні комітету, він зазначив, що

одним із найважливіших його завдань є необхідність “подумати про засоби і способи увічнення пам’яті поета. Їх я тут не деталізую, але скажу, що без пам’ятників такого великого поета і мислителя, як Іван Франко, без пам’ятників у нас на Україні (та й не тільки у нас) просто-таки і ніяково стає і недобре”¹⁷.

Знищення та розграбування культурних багатств українського народу під час Великої Вітчизняної війни викликали обурення Тичини. Протягом 1942 — 1943 рр. ця тема проходить практично через усі його публікації та виступи. Особливо емоційними є статті “Гнів Тараса”, “Святотатці”, “Тремтять супостати” (з виступу на ювілейній сесії АН УРСР), “Розвиток української радянської культури за 25 років”, “Культура українського народу і німецько-фашистські вандалі”, “Через Золоті ворота перемоги”¹⁸.

“Святотатцями” і “руйначами культури” називав поет німецьких загарбників. Викриваючи їх ганебні дії, він писав у статті “Гнів Тараса”: “Задумавши знищити український народ, фашистський звір постачив своїх гітлерівських молодчиків, окрім зброї, ще й шибеницями, петлями готовими, кишнями грабіжницькими безодніми, наказами дикими, жорстокими — руйнувати скарби наші, пам’ятники старовини і мистецтва”¹⁹. На думку Павла Григоровича, це був “похід на всі твори українського народу, на всі його цінності, пам’ятники старовини й мистецтва”²⁰.

30 серпня 1942 р. П.Г.Тичина взяв участь у Другому антифашистському мітингу представників українського народу, що засудив руйнування окупантами пам’яток історії та культури, розкрадання музеїв, картинних галерей та бібліотек²¹.

Чи знав Тичина про те, що значна частина українських архівів та рукописних книг була спалена при відступі радянських військ? Про те, що більшість українських музеїв була кинута напризволяще перед наступом ворога? Про те, що значна частина руйнувань пам’яток архітектури була справою рук радянської армії та спеціально підготовлених диверсійних груп, більшовицького антифашистського підпілля? Сьогодні важко дати відповідь на ці питання. Проте, на нашу думку, перебуваючи у далекій Уфі, поет щиро висловлював своє емоційне ставлення до неоціненних втрат україн-

ської культури, керуючись інформацією, що потрапляла до нього через офіційні інформаційні агентства та пресу.

У години лихоліть особливо відчутним є зв'язок поколінь і традицій. “Цікавою, корисною й потрібною” назвав П.Г.Тичина дисертаційну роботу М.М.Ткаченка “Історико-географічні відомості про перебування Т.Шевченка на Україні”, присвячену пам'ятним місцям, пов'язаним з життям та діяльністю Кобзаря. “Нічого кращого немає, як жити в такій будові, фундамент якої глибоко увіходить у Землю!... — писав він у відгуку на дисертацію. — Доля нашої спадщини — бути тільки в ній, у найкращій будові культури,... а конкретне місце її — аж геть у самім фундаменті!”²².

В пам'ятках поет шукав і асоціативні образи, відгукуючись на звістку про звільнення Києва. “Символом волі українського народу” для нього стають “стародавні Золоті ворота”, через які поверталися з перемогами київські князі²³.

6 березня 1943 р. указом Президії Верховної ради УРСР П.Г.Тичину призначають народним комісаром освіти²⁴. У віданні комісаріату на той час перебували історичні, історико-краєзнавчі, літературно-меморіальні музеї та заповідники, тож перед поетом відкрилася можливість безпосередньо впливати на процес їх відбудови та відновлення. У цій справі Тичина тісно співробітничав з М.П.Бажаном, котрого одночасно з ним було затверджено заступником голови РНК, та Д.С.Косариком, який очолив відділ музеїв Наркомату освіти.

У роки війни навіть незначні успіхи у поверненні до життя українських музеїв давалися з великими труднощами. Приміщення більшості з них були серйозно пошкоджені, а таких, як Київський, Харківський і Чернігівський історичні, Ізюмський, Полтавський та Бердичівський краєзнавчі музеї, літературно-меморіальний музей В.Г.Короленка в Полтаві, М.В.Гоголя у Великих Сорочинцях, Т.Г.Шевченка в селі Шевченково та ряду інших музеїв — повністю знищені²⁵. Музейні експонати в переважній більшості розграбували, частину з них вивезли на схід. Ситуація ускладнювалась тим, що в багатьох областях республіки місцеві органи влади в умовах загальної руїни та нестатків не лише не дбали про відновлення роботи музеїв, а інколи й заважали цьому, відбираючи уцілілі приміщення.

Щоб налагодити роботу багатьох музеїв, доводилося добиватися видання спеціальних постанов РНК України. Проте і уряд не завжди міг зарадити справі. Наркомат фінансів СРСР значно скорочував асигнування на утримання українських музеїв, порівняно навіть з мінімальними потребами за підрахунками Наркомату освіти України. Зокрема, на підтримання музеїв обласного підпорядкування в 1945 р. замість 10 млн. 916 тис.крб. було виділено лише 7,7 млн.крб.²⁶ “Навіть в тих обласних центрах, де до війни існували 2 — 3 музеї, поновлення обмежуємо одною точкою, в якій проводиться збирання всіх музейних фондів області”, — зазначав заступник голови РНК України Л.Р.Корнієць²⁷.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України збереглися оригінали звернень П.Г.Тичини як наркома освіти до РНК з питань поновлення роботи Державного заповідника-могили Т.Г.Шевченка в Каневі та Будинку-музею Т.Г.Шевченка в Києві (документ № 1); біолого-географічного заповідника Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка в Каневі, до складу якого входили такі заповідні історичні території, як “Мар’їна Гора”, “Княжа Гора”, “Скіфське городище” (документ № 3); Центрального державного історичного музею в Києві; Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра” (документ № 4); Чернівецького історико-краєзнавчого музею (документ № 5), а також історичного, етнографічного та літературно-меморіального Івана Франка музею у Львові (документ № 7). По всіх них були видані урядові постанови, впроваджені у життя.

Аналіз цих документів засвідчує, що Павло Григорович намагався глибоко розібратися в суті проблем, вирішити їх комплексно. Наприклад, пропонуючи для використання під Центральний Історичний музей у Києві приміщення художньої школи по вул.Короленка, він відзначав: “Цей будинок збудований на території стародавнього Київського акрополя. Вся територія ця багато насичена пам’ятками стародавнього Києва, потребує спеціального догляду та упорядкування й дальшого наукового дослідження. Розміщення Історичного музею в будинку Художньої школи саме й забезпечить це завдання”²⁸. На пропозицію Тичини ця частина території була оголошена історичним заповідником і підпорядкована музею. Аргументуючи необхідність по-

новлення Києво-Печерського історико-культурного заповідника, П.Г.Тичина назвав його “релігійно-політичним і культурним центром Київської Русі”, звідки “вийшли перші древнєруські художники, скульптори, лікарі, списателі книг, друкарі, архітектори”, і серед першочергових завдань визначив необхідність реставрації та відбудови зруйнованих споруд Лаври²⁹.

Звернувши увагу на той факт, що українські музеї не повертаються з евакуації, тоді як на початок 1944 р. всі евакуйовані музеї РРФСР були вже відправлені до місць свого попереднього перебування, Тичина поставив перед РНК України питання про їх термінове повернення (документ № 2)*. В евакуації знаходились 16 історико-краєзнавчих, історичних та літературно-меморіальних музеїв системи Наркомосу УРСР³⁰. Більшість із них була сконцентрована в столиці Башкирської АРСР — Уфі і об'єднана у “Музейні фонди Наркомосу УРСР”, які налічували, за неповними даними, 19770 експонатів³¹. Співробітники цих фондів провели їх інвентаризацію та підготовку до реевакуації. Все майно українських музеїв в Уфі вмістилося в 200 ящиках та тюках (для порівняння: з одного Ленінградського Ермітажу було евакуйовано 2540 ящиків, а в них — 1 млн. 117 тис. експонатів)³². Та повернути його виявилось нелегкою справою, незважаючи на рішення українського уряду, в основу якого ліг проект, підготовлений П.Г.Тичиною. Усі прохання до союзних наркоматів та відомств про виділення чотирьох вантажних та одного пасажирського вагонів наштовхувалися на негативну відповідь. Лише в жовтні 1944 р. за неодноразовими клопотаннями заступника голови РНК УРСР М.П.Бажана нарком шляхів і сполучень СРСР Л.М.Каганович виділив з резервного фонду п'ять вагонів на реевакуацію українських музеїв з Уфи³³.

Одночасно з відновленням роботи музеїв, що існували в Україні до війни, П.Г.Тичині доводилося брати безпосередню участь і у вирішенні питань створення нових музейних закладів. Зокрема, він підтримав ініціативу Корсунь-Шевченківського райвиконкому про заснування в колишньому маєтку княгині Лопухіної-Демидової історичного музею (документ № 6). Уже в серпні 1944 р. Павло Григорович висловив ідею ство-

*

В документі помилково вказано, що в Уфі знаходились експонати Сумського краєзнавчого музею.

рення заповідника Корсунь-Шевченківської битви 1944 р. і охорони пам'ятних місць, пов'язаних з нею. "На полі бою лишилися великі трофеї, речові рештки німецької техніки, — писав він у доповідній записці до РНК УРСР. — Після побоїща в околицях Корсуня лишилися віднині історичні окопи і бліндажі нашої Армії, там є братські могили воїнів Радянського Союзу. Необхідно зібрати і систематизувати історичні матеріали, відзначити пам'ятниками і обелісками місця боїв"³⁴. Створенню музею активно протидіяв ЦК профспілки залізничників Півдня, що арендував палац Лопухіної під будинок відпочинку і, користуючись заступництвом Л.М.Кагановича, безкарно довів його разом із чудовим парком до повного занепаду. Лише в липні 1945 р. питання про створення Корсунь-Шевченківського історичного музею було остаточно вирішене. РНК України підтримала і пропозицію Тичини про необхідність заснування меморіального музею Ольги Кобилянської в Чернівцях, враховуючи, що збереглося багато особистих речей, рукописів, великий архів письменниці. Будинок-музей урочисто відкрили 27 липня 1944 р.³⁵ Цього ж року було впорядковано садибу, де жив художник І.Є.Рєпін в Чугуєві, в ній почав діяти меморіальний музей. На місці будинку, в якому народився Рєпін, встановити пам'ятний знак³⁶.

10 жовтня 1944 р. П.Г.Тичина звернувся до уряду з доповідною запискою, в якій узагальнив проблеми музейного будівництва в Україні і висловив свої міркування з цього приводу (документ № 8). Ішлося про матеріально-технічне забезпечення музеїв та поліпшення побутових умов їх наукових працівників, багато з яких були не в змозі придбати навіть одяг та взуття. Окремо слід відзначити його пропозиції про відновлення традицій масового краєзнавчого та пам'яткоохоронного руху в Україні, влаштування народних музеїв та музейних кімнат в населених пунктах, пов'язаних з важливими історичними подіями, науково-методичним забезпеченням розвитку музейної справи та краєзнавства. З цього приводу у доповідній записці пропонувалось:

“а) Поновити роботу науково-методичного кабінету музеїв та краєзнавства при Управлінні музеїв.

б) Організувати навколо обласних історико-краєзнавчих музеїв республіки добровільні товариства любителів свого краю з істориків, археологів, етнографів.

В селах та містах, де відбулися важливі історичні події, потрібно відкрити музейні хати чи кутки в клубах.

в) Для планової підготовки музейних фахівців запровадити на останніх курсах в університетах та провідних педінститутах викладання методики музейної роботи і організувати міжфакультетські кафедри музейництва та краєзнавства"³⁷.

На превеликий жаль, ці пропозиції Тичини тоді видалися занадто масштабними і не знайшли підтримки уряду. Фактично, це була єдина невдача П.Г.Тичини в його ініціативах у галузі музейного будівництва та охорони пам'яток.

На початку 1945 р. музеї та заповідники були вилучені з відання Наркомату освіти і передані у підпорядкування новоствореному Комітетові в справах культурно-освітніх установ при РНК України, проте П.Г.Тичина не лишався осторонь пам'яткоохоронної справи. Як депутат Верховної Ради України, як голова багатьох ювілейних комітетів по відзначенню роковин визначних діячів культури і, зрештою, просто як авторитетна постать на терені української культури він багато зробив для збереження пам'яток.

Так, очолюючи Республіканський ювілейний комітет по відзначенню 75-х роковин з дня смерті К.Д.Ушинського, Тичина розробив масштабні заходи по увічненню пам'яті визначного педагога. Ними передбачалося проведення реставраційних робіт на могилі Ушинського в Києві, виготовлення та встановлення меморіальних дошок у Києві, Одесі, Харкові та інших місцях, збирання матеріалів про перебування Ушинського в Україні, публікація біографії та бібліографії його творів. У зв'язку з тим, що український уряд виділив на вшанування пам'яті Ушинського майже вдвічі менше коштів, ніж вимагалось, частину наміченого втілити в життя не вдалось³⁸. Але і те, що було зроблено, лишало свій слід — досі на могилі Ушинського лежить могильна плита, а навколо неї стоїть огорожа, встановлена в 1945 — 1946 рр. У 1954 р. Павло Григорович звернувся до міністра культури України К.З.Литвина з пропозицією впорядкувати садибу в околицях міста Суми, де в 1888 — 1894 рр. жив і працював А.П.Чехов. Він же був і серед ініціаторів створення меморіального музею І.К.Карпенка-Карого (Тобілевича) у хуторі "Надія" на Кіровоградщині³⁹.

Уже в 60-ті роки П.Г.Тичина опікувався справою побудови пам'ятника В.Еллану-Блакитному в Харкові, підтримуючи постійний контакт із вдовою поета Л.Є.Вовчок-Блакитною⁴⁰.

Павло Григорович зібрав велику кількість матеріалів з періодичної преси за 1965 — 1966 рр., у яких ішлося про катастрофічний стан збереження історико-культурних надбань в Україні. На спеціальній папці його рукою зроблено запис: "Турбуються і самі люди наші: чого це халатне ставлення панує у нас до охорони пам'яток старовини і мистецтва"⁴¹. На іншій папці іще красномовніший заголовок: "Руйнують з блискавичною швидкістю"⁴². Численні факти нищення унікальних пам'яток викликали бурхливу реакцію поета. Після телефонної розмови з М.В.Царьовою (автор публікації в журналі "Радуга", 1966, № 2) він зробив запис, у якому назвав ставлення до пам'яток в Україні "обурливим" і різко засудив "проклятих чиновників", які, на його думку, діють просто "нахабно", руйнуючи пам'ятки.

В нотатках Тичини згадується Києво-Печерська Лавра, П'ятницький Собор та Єлецький монастир у Чернігові, пам'ятки Ромен, пам'ятні місця Бердичева, пов'язані з перебуванням Оноре де Бальзака та Джозефа Конрада, могили декабристів Волконського та Поджіо у селі Вороньки на Чернігівщині, Подолинського і Неделіна на Аскольдовій могилі (діячі "Київської старовини") в Києві та ін.⁴³ Короткі, уривчасті записи на окремих аркушах відбивають хід думок поета про співвідношення минулого і сучасного, про борг нащадків перед видатними попередниками. Він згадує і діячів української культури далекого минулого і тих, кого знав особисто:

"Чи є пам'ятник Катерині Білокур?

Чи є музей.

Чи є музей Дмитра Бортнянського.

Чи є музей Максима Березовського?

Чи є музей П.Куліша.

Чи є музей на батьківщині Паторжинського.

Чи є музей Подвойського в с. коло Ніжина.

А де музей Степового? Його ж ми й могилу загубили (я ще можу сказати, бо я його ховав).

А де музей Куриласа?"⁴⁴

В іншому місці Павло Григорович занотує: “Подбати через дружні канали посольства про увічнення пам’яті Гр.Сковороди в Угорщині, конкретно в Токаї”⁴⁵.

Неоднозначну реакцію поета викликала інформація про руйнування Кодацької фортеці. В опрацьованій ним довідці про стан охорони пам’яток на Дніпропетровщині, підготовленій для комісії Верховної Ради України з питань науки і культури. І, на полях червоний олівець поета лишив емоційний запис: “Отуди к бісовому батьку!”⁴⁶.

Згадка про трагічні для України 30-ті роки, свідком яких він був і ставлення до яких протягом багатьох років жодного разу не висловив письмово чи в публічному виступі, викликає в Тичини думки про безглуздість страхітливих злочинів проти культурної спадщини. Він задає риторичне запитання: “Собор Михайловського монастиря знищили. А що ж на його місці?”⁴⁷. Відповідь напрошується одна — порожнеча. Порожнеча на місці Собору і порожнеча в душах десятків поколінь.

Особливого значення П.Г.Тичина надавав збереженню місць поховання видатних діячів української історії та культури. За давніми християнськими традиціями, руйнування могили завжди вважалося найбільшим святотатством. Саме через ставлення до могил поет чітко розрізняв справжню турботу про увічнення визначних представників народу від показушних “заходів” так званої “монументальної пропаганди”, яка протягом 30 — 60-х років була доведена до абсурду.

Уважно вивчаючи державні документи з питань збереження культурної спадщини, Тичина звертає увагу на, здавалося б, чисто формальну підміну терміну “пам’ятка” на “пам’ятник”, що на практиці призвело до зміщення акцентів уваги з реального об’єкту — свідка історичних подій — на засоби увічнення цих подій. Зокрема, аналізуючи проект постанови Комісії Верховної Ради УРСР з питань науки і культури про заходи щодо поліпшення стану охорони пам’яток в Україні, він зазначає: “Скрізь говориться здебільшого про пам’ятники, а про захоронення (тобто про могили) — дуже рідко, дуже мало! Виходить так, що могили видатних діячів культури й мистецтва нема кому зберігати!”⁴⁸.

Підтвердженням цьому стали занедбані могили Миколи Леонтовича та Пантелеймона Куліша на Чернігівщині. Не довіряючи заспокійливим відповідям з місць

на його депутатські запити, Тичина роздобув фотографії зарослої бур'яном могили Куліша і могили Леонтовича, крізь яку проторували колію вантажні автомобілі. В цей час йому потрапила на очі публікація в газеті "Літературна Україна" про те, що в Донецьку ім'ям Леонтовича названо вулицю, а в Червоноармійську на честь композитора урочисто відкрито меморіальну дошку. Виписавши її, Павло Григорович додав: "На Донбасі його шанують, а на Вінниччині його могила занедбана... А повз саму могилу його (див. фотокартку) вантажники слід машинами поробили. Сміх і сором!"⁴⁹.

П.Г.Тичина був рішучим противником спроб штучно "прив'язати віршовками справу збереження пам'яток до туризму", називаючи це "тільки видимістю пошани". Він писав: "Ну а що ж, питається, зробити з тими пам'ятками старовини та і з могилами, які в стороні, які далеко від шляхів туризму? А нехай вони гниють, нехай мохом зацвітають і зовсім пропадають. Виходить так?"⁵⁰.

Ці та інші проблеми Тичина порушив у своєму виступі на засіданні Комісії Верховної Ради України з питань науки і культури навесні 1966 р.⁵¹

Коментарі та нотатки П.Г.Тичини щодо документів про стан та охорону пам'яток в Україні висвітлюють окремі нюанси в оцінці його громадської діяльності та творчої спадщини. Ким насправді був поет? "Визначним майстром літератури соціалістичного реалізму" — за багаторічною офіційною оцінкою? "Графоманом, який славив Сталіна, партію та командно-адміністративну систему" — за визначенням деяких постперебудовних критиків? "Геніальним містифікатором у тоталітарному пеклі", "Дон-Кіхотом української літератури, колосальна іронія та висміювання режиму, як засіб висловлення якого, була сприйнята за вірне служіння йому" — як вважають американський дослідник Остап Тарнавський та один з провідних тичинознавців України Станіслав Тельнюк? А, можливо, істину слід шукати десь посередині? Можливо, поет, розуміючи та болісно сприймаючи всі неподобства, що творилися за його віку в Україні, як і тисячі інших українських інтелігентів-учених, поетів і письменників, скульпторів, архітекторів та художників "із страху божого перед властью імущими" і з чисто меркантильних, прагматичних інтересів, свідомо погодився зайняти те місце, яке було йому відведено в піраміді влади?

Відповіді на ці запитання ще попереду. В цьому зв'язку дослідників творчості Тичини мають зацікавити деякі його записи, зроблені під час аналізу довідки Комісії Верховної Ради з питань науки та культури про стан охорони пам'яток в Україні.

Кепкуючи як із змісту, так і з стилю викладу наведеного матеріалу, П.Г.Тичина коментує його: "Незважаючи на те, що в республіці проводиться *значна* (?) робота по охороні (а звідки це документально видно?) пам'яток, ця справа потребує *значного* поліпшення"⁵². Ще відвертіше поет висловлюється з приводу таких рядків: "ЦК КП України 26 серпня 1965 року прийняв постанову "Про заходи про поліпшення політичної пропаганди серед населення історичних пам'ятників та чизначних місць на території Української РСР", що значно допоможе підвищити рівень пропаганди пам'ятників культури в Республіці". Він іронічно занотовує: "Ну й висловлено ж тут Комісією по-чудернацькому! На двох костилах ця пропаганда як була, такою є вона й зараз. Комісія висловлюватись уміє, а що ж далі?"⁵³.

Отже, пам'ятки історії та культури займали важливе місце в житті та діяльності П.Г.Тичини, а його ставлення до них відкриває нові горизонти в розумінні його творчості.

Пропонуємо ряд документів, що стосуються пам'яток історії та культури, які допоможуть певною мірою пролити світло на питання про те, ким же був П.Г.Тичина.

---

¹ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. — К., 1990. — С. 869.

² Тичина П.Г. Зібрання творів : Уу 12 т. — К., 1990. — Т. 12, кн. 1. — С. 13 — 14.

³ Вербиленко Г.А. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и творчеством деятелей литературы и искусства // Памятники истории и культуры Винницкой области: Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1990. — Вып. 8. — С. 143.

⁴ Державний архів Вінницької області. — Ф. Р. — 925. — Оп. 2. — Спр. 165. — Арк. 20.

⁵ Тичина П.Г. Зібрання творів. — Т. 12, кн. 1. — С. 15.

⁶ Там же. — С. 18 — 19.

⁷ Там же. — С. 42.

⁸ Там же. — С. 44 — 45.

⁹ Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів. — К., 1970. — С. 27 — 32.

¹⁰ *Нестуля О.О.* Охорона пам'яток історії та культури (1926 — 1941 рр.) // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: Збірник методичних матеріалів: В 6 ч. — К., 1989. — Ч. 2. — С. 24.

¹¹ *Данилюк Ю.З., Войналович В.А.* Розвиток громадських ініціатив по збереженню історико-культурної спадщини в 60-х — 80-х роках // Охорона, використання та пропаганда пам'яток... — Ч. 4. — С. 106.

¹² Історичне краєзнавство в Українській РСР. — К., 1989. — С. 175.

¹³ *Галайба В.* Столипін проти Шевченка // Вечірній Київ. — 1991. — 22 травня.

¹⁴ *Тронько П.Т., Войналович В.А.* Увічнена історія України. — К., 1992. — С. 201 — 224.

¹⁵ *Тичина П.Г.* Зібрання творів. — Т. 8, кн. 1. — С. 52 — 55, 56, 192 — 194, 209 — 212.

¹⁶ Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Збірник документів. — К., 1959. — Т. 1. — С. 812.

¹⁷ *Тичина П.Г.* Зібрання творів. — Т. 8, кн. 1. — С. 245.

¹⁸ Там же. — С. 329 — 333, 365, 446, 464; Т. 8, кн. 2. — С. 7 — 9, 10 — 11.

¹⁹ Там же. — Т. 8, кн. 1. — С. 329.

²⁰ Там же. — С. 464.

²¹ Комуніст. — 1942. — 1 вересня, 2 вересня.

²² *Тичина П.Г.* Зібрання творів. — Т. 8, кн. 1. — С. 341.

²³ Там же. — Т. 8, кн. 2. — С. 7.

²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі: ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 12. — Арк. 65.

²⁵ *Кот С.І.* Збереження пам'яток історії та культури в Українській РСР в роки Великої Вітчизняної війни // Охорона, використання та пропаганда пам'яток... — Ч. 3. — С. 51 — 52, 63 — 64.

²⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 2775. — Арк. 9.

²⁷ Там же. — Арк. 7.

²⁸ Там же. — Арк. 33.

²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 46 — 48.

³⁰ *Кот С.І.* Збереження пам'яток... — С. 9, 23 — 24; Його ж: До питання про евакуацію музеїв України під час Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945 років // Завдання краєзнавства у дослідженні та популяризації пам'яток історії і культури: Збірник наукових праць. — К., 1991. — С. 145.

³¹ ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 24; *Варшавський С., Рєст Б.* Подвиг Эрмитажа. — Л., 1969. — С. 48 — 57.

³² ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 22, 24, 67, 76, 79.

³³ Там же. — Спр. 2743. — Арк. 22.

³⁴ Там же. — Арк. 41.

³⁵ Там же. — Арк. 52.

- 36 Культурне будівництво в Українській РСР... — 1961. — Т. 2. — С. 48.
- 37 ЦДАВО України. — Ф. 2. - Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 160.
- 38 Там же. — Спр. 2774. — Арк. 39, 42.
- 39 Культурне будівництво в Українській РСР. — Т. 2. — С. 351; Данилюк Ю.З., Войналович В.А. Розвиток громадських ініціатив... — С. 105.
- 40 Центральний державний архів літератури та мистецтва України (Далі: ЦДАЛМ України). — Ф. 464. — Оп. 1. — Спр. 10779. — Арк. 27 — 28.
- 41 Там же. — Арк. 2.
- 42 Там же. — Арк. 15.
- 43 Там же. — Арк. 5, 36 — 37, 40.
- 44 Там же. — Арк. 37.
- 45 Там же. — Арк. 39.
- 46 Там же. — Арк. 78.
- 47 Там же. — Арк. 40.
- 48 Там же. — Арк. 61.
- 49 Там же. — Арк. 10, 13, 14.
- 50 Данилюк Ю.З., Войналович В.А. Розвиток громадських ініціатив... — С. 107.
- 51 Там же. — С. 106 — 107.
- 52 ЦДАЛМ України. — Ф. 464. — Оп. 1. — Спр. 10779. — Арк. 55.
- 53 Там же. — Арк. 12.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

м.Київ
13 березня 1944 р.
Раді Народних Комісарів УРСР

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА
*“Про поновлення роботи Державного
заповідника-могили Т.Г.Шевченка в м.Каневі
Київської області та будинку-музею
Т.Г.Шевченка в м.Києві”*

В Каневі на Чернечій горі до німецько-фашистської окупації функціонував Державний заповідник-могила і музей Т.Г.Шевченка.

Під час евакуації найцінніші експонати музею були вивезені в м.Уфу, решта експонатів і все майно заповідника лишилось на місці.

Німецько-фашистські загарбники за час свого тимчасового хазяйнування осквернили могилу великого Кобзаря України, пограбували речі заповідника.

Пам'ятник на могилі Т.Г.Шевченка зберігся, хоча фашистськими варварами зроблено декілька рушничних пострілів в скульптуру поета. Будинок музею зберігся повністю.

Як пам'ятник, так і будинок музею можна реставрувати за короткий час.

Також в місті Києві по Хрещатицькому завулку функціонував будинок-музей Т.Г.Шевченка, який зв'язаний з життям та діяльністю Т.Г.Шевченка в Києві.

Найцінніші експонати цього музею також були евакуйовані в Уфу.

Німецькі окупанти пограбували частину експонатів та речей, що прикрашували кімнати музею.

Сам будинок музею зберігся повністю і частина експонатів, з яких уже побудована первісна експозиція для огляду відвідувачів.

Беручи до уваги вищезазначене та наявність відповідної бази для розгортання роботи Державного заповідника-могили Т.Г.Шевченка Народний Комісаріат Освіти УРСР вважає за доцільне поновити роботу Державного заповідника в Каневі та Будинку-музею Т.Г.Шевченка в м.Києві, про що просимо Раду Народних Комісарів Української РСР прийняти відповідну постанову.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

*ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 1546. — Арк. 30 — 31.
(Оригінал).*

№ 2

№ 54

м.Київ

13 березня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

*Доповідна записка
"Про реевакуацію музейних фондів
музеїв НКО УРСР та музею
М.М.Коцюбинського з м.Уфи".*

В 1941 році з Української РСР до м.Уфи була евакуйована значна частина експонатів і цінностей Київського Центрального Історичного та Київського Цент-

рального Антирелігійного музеїв, Центрального музею Т.Г.Шевченка, Чернігівського, Полтавського, Харківського історичних та Сумського краєзнавчого музеїв. Туди ж був повністю евакуйований і Чернігівський музей М.М.Коцюбинського.

В зв'язку з поновленням роботи музеїв у визволених районах Радянської України наріла потреба в реєвакуації до м.Києва музейних фондів й музею Коцюбинського, вивезених до м.Уфи.

Народний Комісаріат Освіти УРСР просить Раду Народних Комісарів УРСР:

1. Дозволити Наркомату Освіти УРСР реєвакуювати в квітні 1944 р. музейні фонди з м.Уфи до м.Києва і музей М.М.Коцюбинського з м.Уфи до м.Чернігова.

2. Відпустити на реєвакуацію для музейних фондів 30 тис.крб. і для музею Коцюбинського 10 тис.крб.

3. Просити Наркомат Шляхів Сполучення СРСР про виділення 5 вагонів для перевезення музейних фондів і музею Коцюбинського з м.Уфи до місця їх призначення.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

*ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 22.
(Оригінал).*

№ 3

№ 81

м. Київ
30 квітня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

*Доповідна записка
“Про відновлення роботи біолого -
географічного заповідника Київського
державного університету ім.Т.Г.Шевченка
в Каневі”.*

В 1939 році рішенням Ради Народних Комісарів УРСР № 668 від 29-го червня передано було Київському державному університету Середньо-Дніпровський заповідник в Каневі для організації наукової та навчальної біолого-географічної бази для практики студентів і наукової роботи біологічного та географічного факультетів.

До складу біолого-географічного заповідника входять: історичні заповідники “Мар’їна Гора”, “Княжа Гора”, “Скіфське городище”, лісний масив, дендропарк, сад та садиба; загальна площа всього цього дорівнює 900 га; частина острова “Заріччя” з луками, заплавленим лісом, озерами “Покал”, “Пивовар”, “Гировка” та протокою “Старик”, загальна площа яких дорівнює 360 га.

Заповідник мав відповідно обладнані лабораторії, природничо-краєзнавчий музей, спеціальну бібліотеку, метеорологічну станцію з мережею спеціальних установок для мікро-кліматичних досліджень, ряд допоміжних будівель, обладнаний річковий транспорт, спеціальні питомники та ін.

Найцінніше обладнання заповідника в 1941 р. було евакуйоване разом з майном університету до м.Уфи, наукове та господарське обладнання, що залишилось в Каневі, знищено німецькими окупантами. Великих пошкоджень від окупантів зазнали питомники, парки та заповідний ліс.

Враховуючи велике значення біолого-географічного заповідника, як наукової та навчальної бази, Київський університет здійснив ряд основних заходів для розгортання наукових досліджень та навчальної й виробничої практики студентів на території заповідника.

Народний Комісаріат Освіти УРСР^а просить Раду Народних Комісарів УРСР:

а) дозволити поновити роботу біолого-географічного заповідника Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка в м.Каневі;

б) підтвердити закріплення за університетом біолого-географічного заповідника у Каневі загальною площею в 1.260 га;

в) крім фінансування поточних потреб, що забезпечено за кошторисом Наркомосвіти, асигнувати додатково в 1944 році 250 тис. крб. на впорядкування території заповідника та відновлення наукових фондів.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 44 (Оригінал).

*“Про поновлення діяльності Державного
історико-культурного заповідника
“Києво-Печерська лавра”.*

Заснована в XI ст. Києво-Печерська Лавра в той час була релігійно-політичним і культурним центром Київської Русі. Тут же і виховувався перший літописець Нестор; з Лаври вийшли й перші древнеруські художники, скульптори, лікарі, списателі книг, друкарі, архітектори.

Щоб зберегти цю найдавнішу пам'ятку культури, вивчити її історію на загальному фоні історії України й Росії та зробити її пам'ятки доступними для всіх трудящих, постановою Уряду УРСР від 29.IX-1926 року Лавру було перетворено в Музейне містечко, а згодом на Державний історико-культурний заповідник.

Про важливість цього заходу свідчать цифри відвідування трудящими заповідника:

в	1932 році	було	81 908	екскурсантів
-"	1935	-"	122 526	-"
-"	1936	-"	205 919	-"
-"	1938	-"	234 760	-"
-"	1939	-"	267 108	-"

Під час окупації Києво-Печерська Лавра зазнала великих руйнувань. Центральний орган партії газета “Правда” в передовій статті від 1.III.-1944 р. писав:

“Свое вступление в Киев гитлеровцы ознаменовали актом дикого вандализма. Они ограбили, взорвали и разрушили Киево-Печерскую Лавру — древнейший памятник культуры, превратили в груды развалин Успенский Собор-чудо Славянского зодчества. У них не было иной причины уничтожать исторические памятники, кроме дикой ненависти к нашей культуре, к нашей истории”. (“Правда” № 52(9509) від 1.III.-1944 р.)

Газета “Известия” в передовій статті від 29.II.-1944 р. відзначила:

“Чтобы втоптать в грязь достоинство украинцев, гитлеровцы разработали адский план уничтожения памятников украинской исторической жизни. Немцы взор-

вали Успенский собор Киево-Печерской Лавры, построенный в XI веке". ("Известия" № 50(8352) від 29.II.-1944р.)

Після звільнення Києва від німецьких окупантів Управління державного історико-культурного заповідника "Києво-Печерська Лавра" поновило свою роботу в листопаді 1943 року. Організовано невеличкий апарат, який охороняє залишки будівель, налагоджує господарську роботу та встановлює: що залишилося і що загинуло. Проводяться екскурсії трудящих, які щодня відвідують руїни Лаври.

Завданням своїм Управління історико-культурного заповідника ставить:

а) провадить роботу по археологічному дослідженню всієї території лаври і археологічних розкопках Успенського собору;

б) підготувати матеріали і розпочати роботи по реставрації зруйнованого. Повернути експонати Лаврського музею з евакуації (Уфи, Челябінська та ін.) і Київських музеїв;

в) поновити роботу Лаврського музею, реорганізувати його в музей історії Лаври;

г) організувати довідкову бібліотеку й архів з історії Лаври (зокрема, зібрати всі друковані видання друкарні Києво-Печерської Лаври);

д) організувати дослідження й вивчення історії Лаври, науково опрацювати для академічних і масових видань зразки образотворчого та малярського мистецтва, архітектури й скульптури, написати довідника з історії Лаври, в першу чергу за роки німецької окупації;

е) організувати щоденну екскурсійно-лекційну роботу.

Осередком науково-популяризаційної роботи заповідника має стати музей історії Лаври. Музей історії Лаври повинен відтворити роль Лаври протягом майже тисячолітнього її існування. Музей буде організовано по таких історичних періодах: Лавра в перший період свого існування (до 1240 року); Лавра в період занепаду Київської Русі; Лавра в період боротьби з полонізмом (до 1654); Лавра після 1654 р. до XIX століття; Лавра в XIX і на початку XX століття; Лавра в часи німецької окупації.

До Заповідника необхідно включити також церкву Спаса на Берестові, Управлінню Заповідника треба доручити й охорону Видубецького монастиря.

Народний Комісаріат Освіти УРСР просить Раду Народних Комісарів УРСР:

1. Дозволити поновити роботу Державного історико-культурного заповідника “Києво-Печерська Лавра”.

2. Закріпити за заповідником всю територію Верхньої і Нижньої Лаври з усіма будівлями.

3. До складу Заповідника включити територію й церкву Спаса на Берестові й Києво-Видубецький монастир.

4. Згідно з постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 22-го травня 1943 р. № 571 “Про посадові оклади робітників музеїв” Державний історико-культурний Заповідник “Києво-Печерська Лавра” віднести до 1-ї категорії музеїв республіканського значення.

5. Зобов’язати Наркомфінансів УРСР передбачити відповідні асигнування для утримання Заповідника і реставраційних робіт.

6. Виділити в II — III кварталах 1944 р. 500 тисяч карб. на проведення підготовчих робіт по відновленню дренажної системи на території Заповідника “Києво-Печерська Лавра”.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 46 — 48. (Оригінал).

№ 5

№ 148

м.Київ
18 липня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

Доповідна записка Про поновлення роботи Чернівецького Державного Історико-краєзнавчого музею.

До німецько-румунської окупації у м.Чернівцях функціонував республіканський краєзнавчий музей. Музей містився в Центральному будинку колишньої резиденції митрополита Буковини.

За час свого “хазяйнування” окупанти пограбували експонати та майно музею й спалили другий поверх правої сторони будинку, де був розміщений музей.

Після звільнення міста Чернівці відразу ж розпочато упорядкування музею. Силами робітників музею вже зібрано понад 10 тисяч цінних експонатів та 5 тисяч примірників цінної літератури для бібліотеки музею.

Приведено в належний вигляд і уцілілу частину будинку та парк музею. Увесь же будинок можна буде відремонтувати за короткий час.

Народний Комісаріат Освіти УРСР прохає Раду Народних Комісарів УРСР:

1. Дозволити поновити роботу Чернівецького Державного Історико-Краєзнавчого музею.

2. Зобов'язати Народний Комісаріат фінансів УРСР передбачити фінансування у 1944 р. на утримання й ремонт приміщення музею.

3. Віднести Чернівецький Історико-Краєзнавчий музей, відповідно до постанови РНК СРСР від 22 травня 1943 року про посадові оклади музеїв, до республіканських музеїв II категорії.

Народний Комісар
Освіти

(П.Тичина)

*ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 62.
(Оригінал).*

№ 6

№ 166

м.Київ
23 серпня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

Доповідна записка

*“Про відкриття Державного Історичного
Музею у м.Корсунь-Шевченківському.*

У м.Корсунь-Шевченківському з перших років Радянської влади існував історичний музей.

У музеї було зібрано матеріали про славнозвісний розгром Богданом Хмельницьким у 1648 році польсько-німецьких військ під Корсунем, а також про всі інші історичні події, якими прославився цей край в історії нашої Вітчизни. Там працював Т.Г.Шевченко, там народився, жив і помер відомий учитель Шевченків художник

І.М.Сошенко; там же відбувались протягом XVI, XVII, XVIII століть великі легендарні народні битви з панською шляхтою.

На Корсунщині відбувались героїчні бої Червоної Армії в роки громадянської війни, а у березні 1944 р. Маршал Радянського Союзу КОНЄВ, за вказівками Верховного Головнокомандуючого Й.В.Сталіна, розгромив силами Червоної Армії німецькі дивізії. Тов.Сталін у своєму наказі 23 лютого 1944 р. цю перемогу прирівняв до Сталінградської битви. Радянські війська влаштували німцям новий Сталінград на Правобережжі Дніпра, оточивши і знищивши в районі Корсунь-Шевченківського 10 німецьких дивізій і одну бригаду. У цій перемозі є значна частина зусиль трудового населення Корсунщини, яке допомогало Червоній Армії під час дощів і повного бездоріжжя, підносило на руках боєприпаси воїнам.

На полі бою лишилися великі трофеї і речові рештки німецької техніки. Після побоїща в околицях Корсуня лишилися віднині історичні окопи і бліндажі нашої Армії; там є братські могили воїнів Радянського Союзу.

Необхідно зібрати й систематизувати історичні матеріали, відзначити пам'ятниками і обелісками місця боїв. Територію Корсунщини, як одне з видатніших місць боїв у минулому й недавні часи Вітчизняної війни, будуть відвідувати численні екскурсії з усіх кінців України та Радянського Союзу.

Для організації перших початків цієї роботи Наркомат Освіти вже командировав туди свого робітника.

Виходячи з великих завдань по увічненню великих подій на Корсунщині, Народний Комісаріат Освіти УРСР прохає Раду Народних Комісарів УРСР:

1. Дозволити відкрити у м.Корсунь-Шевченківському історичний музей та оголосити заповідником місця Корсунь-Шевченківського побоїща.

2. Надати в розпорядження музею колишній палац кн.Лопухіної з усіма допоміжними будівлями та територію островів для розміщення на ньому постійної виставки трофейної зброї.

3. Відповідно до Постанови Раднаркому Союзу РСР № 571 від 22 травня 1943 року про посадові оклади

музеїв, віднести музей до республіканських музеїв I категорії.

4. Зобов'язати Наркомат Фінансів УРСР передбачити фінансування музею у 1944 році.

5. Зобов'язати Держплан УРСР забезпечити ремонт будинків музею.

6. З резервного фонду РНК УРСР видати музеєві вантажну автомашину та включити її в списки на постійне постачання паливом.

7. Зобов'язати Корсунь-Шевченківську, Звенигородську, Лисянську та Городищанську Ради депутатів трудящих всебічно допомагати музеєві в його важливій роботі й зберігати заповідні місця історичних боїв 1944 р.

Народний Комісар

Освіти Української РСР

(П.Тичина)

ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 2743. — Арк. 22 — 23. (Оригінал).

№ 7

№ 171

м.Київ
2 вересня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

Доповідна записка

*Про поновлення роботи історичного,
етнографічного та літературно-меморіального
Івана Франка музеїв у м.Львові.*

До Вітчизняної війни у м.Львові в системі Наркомату Освіти УРСР існували засновані Радянською владою три музеї: Історичний, Етнографічний та Літературно-меморіальний.

За час тимчасової окупації німецькі загарбники пограбували й вивезли значну частину цінностей з фондів історичного та етнографічного музеїв.

Фонди із музею Івана Франка німці просто викинули. Проте, музейні працівники м.Львова зберегли чимало фондів зазначених музеїв, зокрема, майже повністю врятували фонди літературно-меморіального музею.

З перших днів визволення Львова розпочато роботу по інвентаризації музейних цінностей. Вже почати відвідувати музей і екскурсанти, особливо воїни-фронтовики.

Народний Комісаріат Освіти УРСР прохає Раду Народних Комісарів УРСР:

1. Дозволити відновити у м.Львові Історичний, Етнографічний та Літературно-меморіальний Івана Франка музеї.

2. Зобов'язати Наркомфін УРСР забезпечити фінансування музеїв у 1944 р.

3. Зобов'язати Львівський облвиконком відремонтувати будинок-музей Івана Франка.

4. Відповідно до Постанови Раднаркому Союзу РСР № 571 від 22 травня 1944 р. про посадові оклади музеїв віднести Історичний та Етнографічний до Республіканських II категорії, а Літературно-меморіальний музей Івана Франка до Республіканських музеїв III категорії.

5. Зобов'язати Держплан УРСР виділити фондові матеріали для ремонту будинків Історичного та Етнографічного музеїв.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 73 — 74. (Оригінал).

№ 8

№ 107

м.Київ
28 жовтня 1944 р.

До Ради Народних Комісарів УРСР

Доповідна записка Про роботу музеїв НКО УРСР.

Із 114 музеїв Наркомосвіти УРСР, що існували в 1941 році, тепер поновили свою роботу 94 музеї, з них: 16 музеїв республіканського значення і 78 музеїв — обласного підпорядкування (див. табл. № 1).

У музеях тепер працює 113 наукових та 340 науково-допоміжних працівників. Затверджені для музеїв штати далеко не заповнені через відсутність кваліфікованих музейних кадрів.

Музейні фонди складаються з уцілілих після німецького грабунку експонатів та експонатів, наново придбаних для розділу Вітчизняної війни. Всі музеї порядком наукових експедицій збирають матеріали у місцях недавніх боїв Червоної Армії з німецькими окупантами.

Особливо в цьому відзначаються Дніпропетровський, Харківський, Чернігівський, Київський та Полтавський музеї.

Музейні фонди, евакуйовані у східні області Союзу на початку війни, тепер реєвакуюються. Ті фонди, що перебували в Уфі та Чкалові, уже повернуто до Києва, Дніпропетровська й Чернігова, а ті, що перебувають у Тюмені, — готуються до реєвакуації.

Всім музеям, як республіканським, так і місцевим, затверджено штатні розписи і надано кошти для поновлення експозицій, для поповнення музеїв і для поточного ремонту будинків.

У західних областях України поновили свою роботу 22 музеї. До затвердження їхніх штатів кожному музеєві відпущено кошти для авансування робітників у рахунок зарплатні.

У всіх музеях республіки проводиться інвентаризація уцілілих музейних фондів. В музеях лівобережної України відкрито експозиції для відвідувачів; у правобережних музеях експозиції буде відкрито до річниці визволення того чи іншого міста.

Для нормальної роботи музеїв гостро необхідна допомога будівельними матеріалами (див. довідку Управління будівництва Наркомосвіти УРСР, додану до цієї записки). В першу чергу для ремонту музеїв в IV-му кварталі 1944 року потрібно: круглого лісу — 100 кв.м., дощок — 15 кубм, фанери і дикту — 10 кубм, паркету — 10,000 кв.м, скла віконного — 4000 кв.м, оліфи — 1,5 тн, білил — 1 тону, цвяхів — 1 тн, толю покрівельного — 150 рулонів, шурупів для дерева — 300 кг. Зазначена кількість матеріалів є мінімальною, яка може забезпечити виконання лише частини робіт по ремонту та відновленню музеїв, що зазнали у великих розмірах руйнації від німецьких окупантів.

Для експозиційної та науково-дослідної роботи 94 музеїв потрібні: фотоапарати, фотопапір, фотоплівка, фотохімік лії, фотографі з валіками, а також папір для видання наукових записок та методичних посібників у музейній справі. >

Потрібно також для поновлення музейних бібліотек спеціальне постачання новими виданнями історичної та краєзнавчої літератури.

Для художнього оформлення експозицій конче необхідний у великій кількості різних сортів матеріал (полотно і тканини).

Для забезпечення наукової та методичної роботи в музеях Народний Комісаріат Освіти УРСР вважає за необхідне взяти ряд таких організаційних заходів:

а) поновити роботу Науково-Методичного Комітету музеїв та краєзнавства при Управлінні музеїв;

б) організувати навколо обласних історико-краєзнавчих музеїв добровільні товариства любителів свого краю з істориків, археологів, етнографів. В селах та містах, де відбулись важливі історичні події, потрібно відкрити музейні хати чи музейні кутки в клубах;

в) для наукової підготовки музейних фондів запровадити на останніх курсах в університетах та провідних педінститутах викладання методики музейної роботи і організувати міжфакультетські кафедри музейництва та краєзнавства;

г) прохати Раднарком УРСР запроектувати в плані відбудування Хрещатика великий будинок для столичного республіканського історико-краєзнавчого музею.

Наркомат Освіти УРСР вважає за потрібне також для поліпшення матеріально-побутових умов наукових працівників музеїв НКО забезпечити одягом та взуттям щонайменше 150 осіб та надати літерне харчування 1-ої і 2-ої категорії 60 науковцям. Для 4-х співробітників (Х.М.Коцюбинському, С.В.Короленко, М.О.Рудченкові (синові Панаса Мирного) і Ю.Ю.Павловичу), які являють собою незамінних знавців своєї справи, слід виділити літерне харчування по 300 крб. кожному.

Народний Комісаріат Освіти УРСР прохає Раду Народних Комісарів УРСР ухвалити проект постанови, що до цього додається.

Народний Комісар
Освіти УРСР

(П.Тичина)

ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 7. — Спр. 1546. — Арк. 99 — 100.